

Mänskliga rättigheter på lokal och regional nivå

En plattform för policy- och verksamhetsutveckling

Sveriges
Kommuner
och Regioner

Förord

Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) ingick 2014 en treårig överenskommelse med regeringen om att stärka arbetet med mänskliga rättigheter i kommuner och regioner. En andra överenskommelse beslutades sommaren 2017. Satsningen omfattar både utbildningsinsatser om mänskliga rättigheter och utvecklingsarbete för att integrera mänskliga rättigheter i styrningen och ledningen av svenska kommuner och regioner.

Viktigt och gott arbete görs i kommuner och regioner som har direkt bäring på mänskliga rättigheter utan att det idag uttalas. Bland annat pågår ett aktivt utvecklingsarbete inom ramen för FN:s globala mål för hållbar utveckling, Agenda 2030. Ett av huvudsyftena med agendan är att förverkliga de mänskliga rättigheterna.

För att konkretisera vad mänskliga rättigheter innebär i ett svenskt lokalt och regionalt sammanhang har SKR tagit fram en plattform för policy- och verksamhetsutveckling. Tanken är att plattformen ska fungera som en utgångspunkt och ett utvecklingsverktyg när ledningen i politik och förvaltning vill stärka det egna arbetet med mänskliga rättigheter på den lokala och regionala nivån. I mars 2017 ställde sig SKR:s styrelse bakom plattformen.

Ett stort tack till de forskare, förtroendevalda, civilsamhällesföreträdare och tjänstepersoner som på olika sätt bidragit till att forma ett viktigt underlag för det fortsatta MR-arbetet på lokal och regional nivå i Sverige. Efter att plattformen testats under drygt ett år finns den nu i en ny reviderad version.

Vår förhoppning är att det ska ge inspiration och vägledning i arbetet!

Stockholm i mars 2019

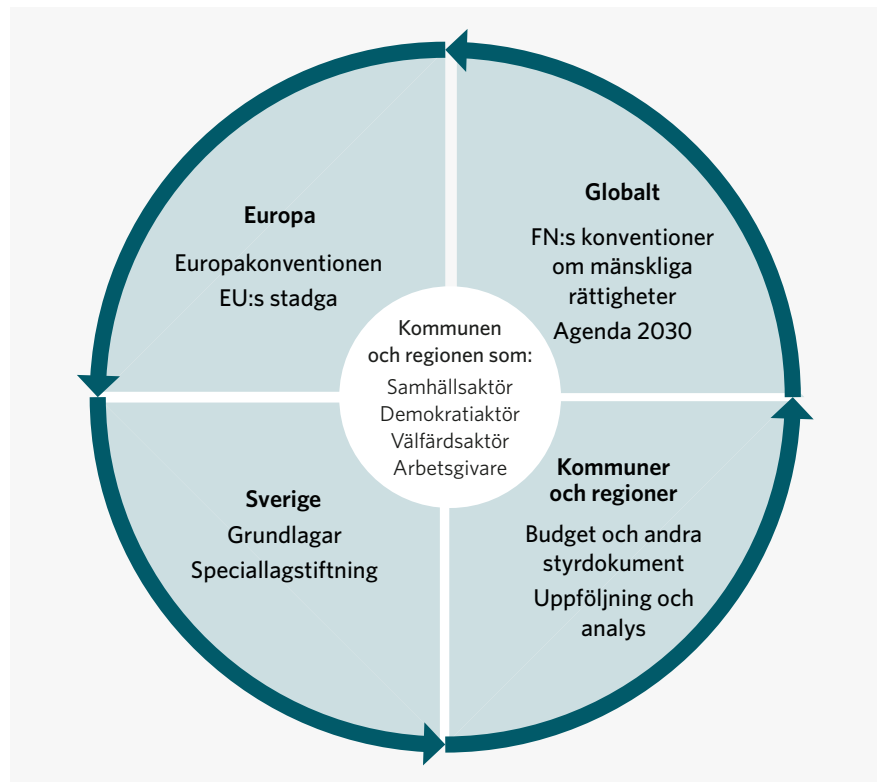
Anders Knape
Ordförande

Sveriges Kommuner och Regioner

Mänskliga rättigheter i svenska kommuner och regioner

Den svenska staten har genom att ratificera regionala och internationella konventioner åtagit sig att respektera, skydda och främja de mänskliga rättigheterna.

Figur 1: Helheten och delarna

Globalt finns FN:s konventioner om de mänskliga rättigheterna som utgör grunden för allt arbete med mänskliga rättigheter. 2015 antogs Agenda 2030 som är FN:s 17 mål för hållbar utveckling och där det finns en tydlig koppling till mänskliga rättigheter. Det övergripande målet är att ingen ska lämnas bakom och att alla ska involveras i frågor som påverkar deras liv.

I **Europa** finns flera regionala överenskommelser och grundläggande rättigheter. Till exempel har länderna i Europarådet antagit Europa-konventionen som i Sverige är en del av grundlagen i regeringsformen. Dessutom finns EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna som är en del av det svenska åtagandet inom EU.

I **Sverige** reglerar grundlagar, kommunallag och speciallagstiftning hur åtagandena för mänskliga rättigheter ska genomföras nationellt. Exempel på svensk lagstiftning som har direkt bäring på mänskliga rättigheter är grundlagens olika fri- och rättigheter, kommunallagens reglering av politiska uppdrag, förvaltningslagens reglering av myndighetsutövning samt patientlagen, skollagen, diskrimineringslagen, socialtjänstlagen och skollagen. Sedan 1 januari 2020 gäller FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) genom inkorporering som lag i Sverige.

Det övergripande målet är att ingen ska lämnas bakom och att alla ska involveras i frågor som påverkar deras liv.

Kommuner och regioner spelar i den svenska samhällsmodellen en viktig roll som platser och organisationer där de mänskliga rättigheterna dagligen måste respekteras, skyddas och främjas oavsett om det handlar om vattenförsörjning, kollektivtrafik, mödravård eller grundskola.

- Rättigheter **respekteras** när nationella och lokala myndigheter arbetar aktivt för att tillgodose de mänskliga rättigheterna för varje enskild individ och för att inte själva kränka någons mänskliga rättigheter.
  - Till exempel är kommuner och regioner skyldiga att se till att elever får lika goda förutsättningar att fullfölja skolan eller att patienter får jämlik tillgång till vård.
- Rättigheter **skyddas** när nationella och lokala myndigheter ser till att andra inte kränker enskildas rättigheter eller på annat sätt hindrar någon att ha tillgång till sina mänskliga rättigheter.
  - Till exempel är kommuner och regioner skyldiga att se till att ha en äldreomsorg eller hälso- och sjukvård med god kvalitet för att säkerställa rätten till bästa möjliga hälsa. Det ska också finnas rutiner för att följa upp och åtgärda kränkningar och trakasserier på våra arbetsplatser.
- Rättigheter **främjas** när nationella och lokala myndigheter arbetar systematiskt för att förverkliga de mänskliga rättigheterna.
  - Till exempel är kommuner och regioner skyldiga att se till att elever inte kränker eller mobbar varandra i skolan och att våra underleverantörer har goda arbetsvillkor för sina anställda.

Syfte och målgrupp

Plattformen syftar till att synliggöra vad beslutsfattare i kommuner och regioner behöver göra för att stärka sitt systematiska arbete med de mänskliga rättigheterna, som de är beskrivna i de regionala och internationella konventionerna. Den ska ses som ett utvecklingsverktyg och en utgångspunkt för policy- och verksamhetsutveckling.

Utvecklingsarbetet

Eftersom länder har olika samhällsmodeller är det viktigt att anpassa genomförandet av de internationella åtagandena till de förhållanden som råder i respektive land. Plattformen syftar till att bidra till genomförandet av mänskliga rättigheter i ett svenskt kommunalt och regionalt sammanhang.

För att kvalitetssäkra innehållet i plattformen samarbetade SKR med Raoul Wallenberginstitutet för mänskliga rättigheter och humanitär rätt, RWI, i Lund. Tillsammans med RWI samlade SKR under tre dagar svenska och internationella forskare, praktiker, förtroendevalda och företrädare för det civila samhället. Målet var att arbeta fram vad som kännetecknar en svensk kommun eller region som har ambitionen att främja mänskliga rättigheter i sina olika uppdrag. Inför seminariet skrev forskarna vetenskapliga artiklar på temat "Vad kännetecknar en MR-stad och MR-region?". Företrädare för det civila samhället skrev artiklar på samma tema. Dessutom genomförde RWI intervjuer med företrädare för kommuner och regioner. Plattformen har därefter diskuterats i olika sammanhang och jämförts med internationella konventioner och ett flertal globala och lokala charters.

Under 2018 har plattformen presenterats, diskuterats och testats vilket bidragit till en revidering under våren 2019.

Plattformen syftar till att bidra till genomförandet av mänskliga rättigheter i ett svenskt kommunalt och regionalt sammanhang

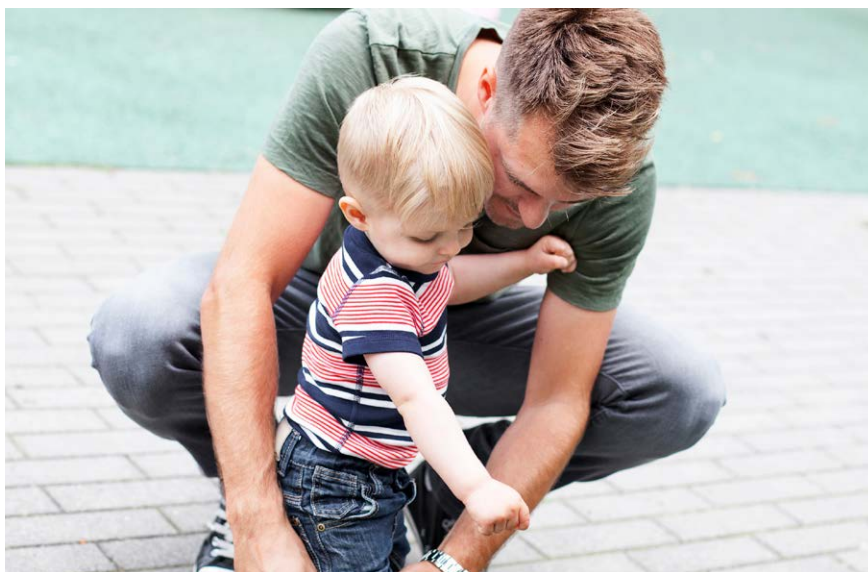
Människans inneboende värdighet och okränkbarhet är kärnan i den människosyn som ligger till grund för de mänskliga rättigheterna.

En kommun och region för varje människa

Mänskliga rättigheter har varje människa. De gäller utan åtskillnad av något slag, såsom kön, etnicitet, nationalitet, religion-/trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, könsuttryck eller könsidentitet och ålder, utbildningsnivå eller social ställning.

Av den anledningen används i plattformen ordet "medborgare" i betydelsen samhällsmedborgare – som ett samlingsbegrepp för alla människor som bor, verkar, vistas i eller berörs av kommunen eller regionen.

Människans inneboende värdighet och okränkbarhet är kärnan i den människosyn som ligger till grund för de mänskliga rättigheterna. Det innebär att alla som arbetar i kommuner och regioner måste ha tillit till människans egen förmåga. Alla insatser som görs för en individ ska öka hens egenmakt, det vill säga individens känsla av att ha makt över sin situation.

I den här skriften används också ibland begreppen rättighetsbärare och skyldighetsbärare. Rättighetsbärare är vi alla. I förhållande till kommuner och regioner är rättighetsbärarna eleverna eller de som söker vård eller tar del av andra verksamheter, de som påverkas av beslut, de som är närstående eller boende i verksamhetens närområde och medarbetarna i förhållande till arbetsgivaren. Skyldighetsbärare är alla politiker, chefer och medarbetare. Det är de som har ansvar att se till att rättighetsbärarna får sina mänskliga rättigheter tillgodosedda.

Skyldighetsbärare är
alla politiker, chefer
och medarbetare.

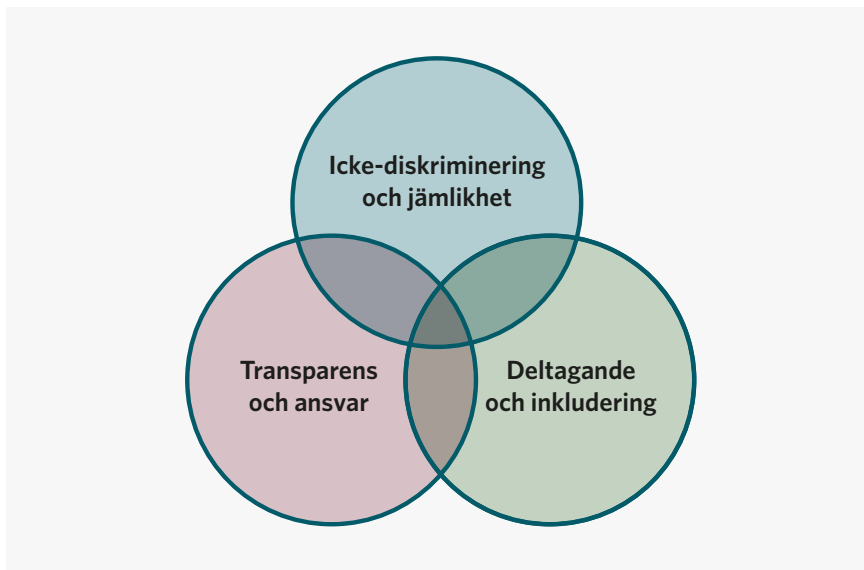

På väg mot ett mera systematiskt arbete för mänskliga rättigheter i svenska kommuner och regioner

De mänskliga rättigheterna är universella och får aldrig fråntas någon människa. De är också ömsesidigt beroende av varandra och odelbara, det vill säga att de inte kan rangordnas eller behandlas isolerat. Ett rättighetsbaserat arbetssätt ska enligt FN genomsyras av tre principer. De här tre principerna beskriver hur vi ska arbeta med allt från analys och planering till genomförande och uppföljning.

De mänskliga rättigheterna är universella och får aldrig fråntas någon människa.

Figur 2: De tre principerna

Rätten att inte bli diskriminerad går som en röd tråd i alla konventioner om mänskliga rättigheter.

De tre principerna är:

1. **Icke-diskriminering och jämlikhet** – Kommuner och regioner är skyldiga att skapa jämlika villkor för alla att till exempel ta del av rätten till utbildning, bästa möjliga hälsa, bostad eller yttrandefrihet. Rätten att inte bli diskriminerad går som en röd tråd i alla konventioner om mänskliga rättigheter. Ingen person eller grupp får kränkas, behandlas sämre än någon annan eller mötas av regler som utestänger en grupp. Undantaget är om dessa regler har som syfte att stärka tidigare marginaliserade individers rättigheter. Det är viktigt att komma ihåg att olika grupper inte är homogena. Individer skiljer sig alltid åt och de måste mötas utifrån var och ens förutsättningar.
2. **Deltagande och inkludering** – i allt arbete som kommuner och regioner gör måste rättighetsbärarna inkluderas, som till exempel kartläggningar, analyser, planering, genomförande och uppföljning. Deltagande ger möjlighet för personer och grupper som särskilt berörs av planering, beslut eller liknande att delta i och påverka arbetet. Deltagande är dels en mänsklig rättighet men också en grund för att utforma en effektiv verksamhet som är utformad efter de faktiska behov som finns hos rättighetsbärarna.
3. **Transparens och ansvar** – för att veta om, och i så fall hur, myndigheter arbetar med att garantera de mänskliga rättigheterna behöver det finnas en genomskinlighet i beslutsvägar och beslut. Det måste vara tydligt vem som bär ansvar för att de mänskliga rättigheterna uppfylls, så att det är möjligt för rättighetsbärarna att kräva sina mänskliga rättigheter. Vem fattar till exempel beslut och kan beslutet överklagas? Vart vänder jag mig? Det måste också finnas insyn i verksamheterna för att det ska vara möjligt att upptäcka eventuella kränkningar av mänskliga rättigheter.

Genom att arbeta rättighetsbaserat kan kommuner och regioner i högre utsträckning även uppnå målen i Agenda 2030.

Kännetecken för ett rättighetsbaserat arbete

De tre principerna ska genomsyra allt kommunen och regionen gör. Varje kommun och region måste själva besluta hur detta görs på bästa sätt utifrån sina unika förutsättningar. Att arbeta rättighetsbaserat är inte något som ska göras utöver allt det andra arbetet som görs i kommuner och regioner. Det är en del av basuppdraget och ett tydliggörande av de åtaganden som regleras i regeringsformen, förvaltningslagen, kommunallagen, diskrimineringslagen och speciallagstiftningen.

Genom att arbeta rättighetsbaserat kan kommuner och regioner i högre utsträckning även uppnå målen i Agenda 2030.

Det är särskilt viktigt att kommuner och regioner säkerställer att:

- › Det finns kunskap och medvetenhet om de mänskliga rättigheterna hos förtroendevalda, tjänstepersoner, medborgare och i det civila samhället.
- › Mänskliga rättigheter är införlivade i formella riktlinjer, rutiner och aktiviteter för att på så sätt i allt högre grad respektera, skydda och främja de mänskliga rättigheterna.
- › De dilemman och eventuella konflikter som uppstår synliggörs när de olika rättigheterna ska förverkligas.
- › Mänskliga rättigheter respekteras, skyddas och främjas vid tecknandet av kommunala kontrakt och andra rättsliga avtal.
- › Lämpliga rutiner utvecklas för att regelbundet följa upp och kommunicera resultat.
- › Samverkan sker med rättighetsbäraren i fokus, inom och mellan kommuner och regioner men också med andra myndigheter, näringsliv, det civila samhället med flera.

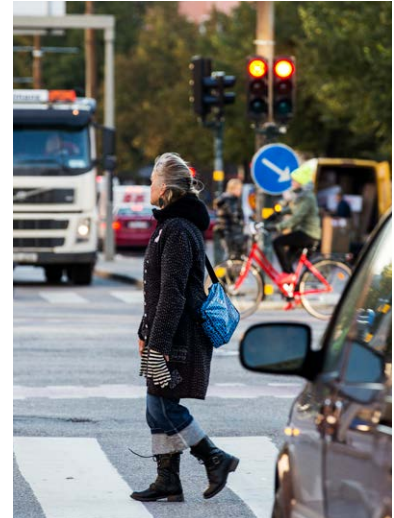
Human Rights Cities

- MR-städer i världen

Ett antal städer runt om i världen har utnämnt sig till MR-städer, exempel är Lund i Sverige, Graz och Wien i Österrike, York i Storbritannien, Utrecht och Middelburg i Nederländerna, Montreal i Kanada och Eugene i USA. Det finns ingen internationell standard för MR-städer. Initiativet att utnämna sig till en MR-stad har tagits av olika intressenter, som exempelvis företrädare för det civila samhället eller enskilda politiker. Processerna har därför sett olika ut; alltifrån mångåriga processer med brett deltagande till snabba politiska beslut fattade av en borgmästare.

Att göra ett åtagande om att vara en MR-stad har efter beslutet använts lokalt som utgångspunkt för styrning och ledning, verksamhetsutveckling, dialog med medborgare, föreningar och näringsliv. I de städer där den politiska ledningen har gjort ett åtagande upplevs resultatet ha blivit en ökad grad av attraktivitet som arbetsgivare, som plats för företagsetableringar samt att man har sett en ökad tillit till medborgare emellan och mellan medborgare och myndigheter.

Oavsett om avsikten är att mera formellt göra ett åtagande om att bli en MR-kommun eller en MR-region eller inte, behöver MR-arbetet i Sverige konkretiseras och systematiseras för att genomsyra verksamheten. Plattformen kan därför användas oavsett om kommunen eller regionen gör ett sådant åtagande eller inte.

En plattform för policy- och verksamhetsutveckling

Dessa fyra uppdrag är utgångspunkten för plattformens kapitelindelning.

I Sverige är den representativa demokratin grunden för det lokala och regionala beslutsfattandet. För att säkerställa välfärd på kort och lång sikt har kommuner och regioner ett antal olika uppdrag. De är samhällsaktörer, demokratiaktörer, välfärdsaktörer och arbetsgivare. Dessa fyra uppdrag är utgångspunkten för plattformens kapitelindelning. Under varje rubrik finns en kort introduktion som följs av viktiga kännetecken för en kommun eller en region som har ambitionen att stärka sitt systematiska arbete med mänskliga rättigheter.

Uppdraget som samhällsaktör

Kommunen och regionen omfattar ett avgränsat geografiskt område där de agerar som samhällsaktörer. Stadsplanering, företagsetablering, kollektivtrafik-, infrastruktursatsningar, sophantering och planering för hållbar utveckling ger konsekvenser för invånarnas mänskliga rättigheter.

När ambitionen är att de mänskliga rättigheterna ska genomsyra en kommun eller en region är det viktigt att människor känner till sina rättigheter, respekterar andras rättigheter och vet hur man kan göra anspråk på dem. Det gäller samtliga som bor, arbetar och verkar där.

Människor har rätt att involveras i de beslut som påverkar dem. Det gäller olika beslut som rör exempelvis policyer, prioriteringar, åtgärder eller insatser. Särskilt viktigt är det att säkerställa att underrepresenterade grupper kommer till tals på lika villkor och att barnkonventionen särskilt understryker vikten av att barn och unga involveras.

I rollen som samhällsaktör har kommunen och regionen ett ansvar att skapa en plats som..

1. Bidrar till att alla offentliga lokaler och allmänna platser görs tillgängliga och användbara för alla.
2. Bidrar till att alla medborgare känner sig trygga och motverkar alla typer av diskriminering och hatbrott.
3. Strävar efter att planera, bygga och investera utifrån alla medborgares ekonomiska, sociala och kulturella situation och med särskild hänsyn till underrepresenterade grupper.
4. Tar hänsyn till nuvarande och kommande generationers rätt till en hållbar framtid och därför strävar efter att ta itu med de sociala och miljömässiga faktorer som inkräktar på de mänskliga rättigheterna såsom buller, vatten- och luftföroreningar.
5. Bidrar till allas möjlighet att utöva sin religion.
6. Bidrar till en minskad bostadssegregation.
7. Stödjer en utveckling av oberoende strukturer som bidrar till att medborgare får sina mänskliga rättigheter säkerställda.

Kom ihåg

Att de tre MR-principerna ska genomsyra samtliga aktiviteter.

De mänskliga rättigheterna skyddas i Sverige främst i tre grundlagar.

Uppdraget som demokratiaktör

För att kommuner och regioner ska kunna upprätthålla ett demokratiskt samhälle är det avgörande att de mänskliga rättigheterna främjas. De mänskliga rättigheterna skyddas i Sverige främst i tre grundlagar: regeringsformen, tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen. Regeringsformen slår fast att den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. I regeringsformen inkluderas dessutom europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, Europakonventionen, i sin helhet.

I Sverige har den lokala och regionala representativa demokratin de politiska partierna som bas. Det är i fria, allmänna och hemliga val som medborgare utkräver ansvar för tidigare politik och beslutar om vilket parti som ska företräda dem den kommande mandatperioden. Att säkerställa de mänskliga rättigheterna kräver ett långsiktigt politiskt åtagande över parti- och blockgränser.

Det är därför viktigt för den lokala och regionala demokratin att skapa processer som bidrar till tillit till den representativa demokratin och de förtroendevalda. Men också att samhället bygger på en tillit människor och grupper emellan. Ett tydligt och långsiktigt arbete med de mänskliga rättigheterna kan öka engagemang och deltagande i utformningen av samhället.

I rollen som demokratiaktör har kommunen och regionen ett ansvar att skapa en plats som..

1. Säkerställer den representativa demokratins mekanismer såsom åsiktsfrihet, förenings- och mötesfrihet, fria, allmänna och hemliga val och rätten till delaktighet.
2. Kommunikerar information så att den är tillgänglig och användbar för alla.
3. Skapar förutsättningar för att öppet granska sina beslutsfattare.
4. Ser medborgarnas kunskaper och erfarenheter som en resurs i utvecklingen av lokalsamhället.
5. Utvecklar och stödjer ett politiskt ledarskap som bidrar till att mänskliga rättigheter genomsyrar både kommunens/regionens struktur och kultur.
6. Bidrar till konflikthantering i svåra och komplexa samhällsfrågor.
7. Skapar en möjlighet för alla medborgare att anmäla om de upplever att de fått sina rättigheter kränkta.
8. Bidrar till att skapa mötesplatser för människor med olika bakgrund.
9. Säkerställer att alla förtroendevalda har kunskap om och förståelse för hur de mänskliga rättigheterna påverkar uppdragen.

Kom ihåg

Att de tre MR-principerna ska genomsyra samtliga aktiviteter.

Uppdraget som välfärdsaktör

I Sverige har kommunerna och regionerna en viktig roll att spela när det gäller att skapa genomslag för FN:s konventioner om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Sådana rättigheter är till exempel rätten till hälsa, utbildning, bostad och arbete.

Det är här viktigt att förstå att de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna inte är absoluta.

Hur rättigheterna förverkligas avgörs i praktiken ofta i lokala och regionala politiska beslut och i mötet mellan rättighetsbärarna, medborgarna, och våra verksamheter. Det kan ibland upplevas som att det finns konflikter mellan målsättningen att uppfylla de mänskliga rättigheterna och begränsningarna i de resurser som finns att tillgå. Det är här viktigt att förstå att de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna inte är absoluta utan istället formulerade som ett uppdrag att främja och på bästa möjliga sätt använda de resurser som finns att tillgå. De mänskliga rättigheterna fungerar här som en viktig utgångspunkt för ett proaktivt arbete som kan leda till minskade kvalitetsbrister och ett mer effektivt resursutnyttjande.

En relativt stor andel av de offentliga medlen finansierar verksamheter som utförs av privata aktörer eller i olika typer av partnerskap. Vilket innebär att regioner och kommuner främst styr genom avtal och tillståndsgivning. Detta kräver delvis andra mekanismer än de som används i styrningen av verksamhet som bedrivs i egen regi. Ofta görs dessutom upphandlingar och investeringar som påverkar människors tillgång till sina rättigheter utanför kommunens och regionens eller till och med landets gränser. Kommunens och regionens ansvar att respektera, skydda och främja de mänskliga rättigheterna sträcker sig då också till upphandlad verksamhet och underleverantörer.

Som välfärdsaktör är kommunen och regionen en organisation som..

1. Säkerställer ett systematiskt arbete för mänskliga rättigheter i sin verksamhet, genom att integrera mänskliga rättigheter i budget, policy- och styrdokument och genom att systematiskt följa upp, analysera och rapportera resultat ur ett rättighetsperspektiv.
2. Utvecklar ledarskap och värdegrund baserat på de mänskliga rättigheterna.
3. Implementerar och följer upp principen om icke-diskriminering och jämlikhet i sina tjänster.
4. Säkerställer allas behov av stöd och service med särskild hänsyn till underrepresenterade grupper och individer i utsatta situationer.
5. Säkerställer rättssäkra beslut och processer.
6. Skapar tillgängliga och transparenta system så att alla kan följa information som rör den egna individen.
7. Säkerställer att leverantörer i alla led inte kränker utan lever upp till de krav som de mänskliga rättigheterna sätter.
8. Utvecklar mekanismer för att kunna följa upp och vid behov häva avtal på grund av att de mänskliga rättigheterna inte efterlevs av leverantören eller dess underleverantörer.

Kom ihåg

Att de tre MR-principerna ska genomsyra samtliga aktiviteter.

Kommuner och regioner är stora arbetsgivare.

Kom ihåg

Att de tre MR-principerna ska genomsyra samtliga aktiviteter.

Uppdraget som arbetsgivare

Kommuner och regioner är stora arbetsgivare. Det betyder att de är arbetsplatser som inte bara ska tillgodose alla brukares, patienters, klienters och elevers mänskliga rättigheter i leveransen av välfärd och service, utan är också platser där de anställdas egna rättigheter ska säkerställas. Den svenska diskrimineringslagen reglerar bland annat relationen mellan arbetsgivare och medarbetare.

Som arbetsgivare är kommunen och regionen en organisation som..

1. Arbetar aktivt mot alla former av diskriminering kopplat till samtliga diskrimineringsgrunder och för att jämlika villkor aktivt främjas i samband med exempelvis rekrytering, lönesättning, karriärmöjligheter, rehabilitering, föräldraledighet eller annan tjänstledighet.
2. Säkerställer att alla förtroendevalda och anställda, såväl chefer som medarbetare, har kunskap och förståelse för hur de mänskliga rättigheterna påverkar uppdragen som arbetsgivare, ledare, chef och medarbetare samt tydliggör arbetsgivarens och de anställdas ansvar i förhållande till konventioner och lagstiftning.
3. Främjar en organisationskultur som utgår från allas lika värdighet och rättigheter.

Upplysningar om innehållet:
Cecilia Berglin, cecilia.berglin@skr.se
08-452 79 31

© Sveriges Kommuner och Regioner, 2022

Bestnr: 5506

Foto: Scandinav Bildbyrå, Johner Bildbyrå, Maskot bildbyrå, Thomas Henrikson, Susanne Walström, Hans Alm, Kajsa Kax, SKR:s bildarkiv

Produktion: Advant

Tryck: LTAB, 2022

I Sverige spelar kommunerna och regionerna en viktig roll i genomförandet av de mänskliga rättigheterna. De är platser och organisationer där rättigheterna dagligen måste respekteras, skyddas och främjas. Men kartläggningar har visat att det behövs ökad förståelse för hur de åtaganden som Sverige har gjort internationellt kring mänskliga rättigheter påverkar beslutsfattande och verksamheter lokalt och regionalt. För att konkretisera vad mänskliga rättigheter innebär i den svenska lokala och regionala kontexten har SKR därför tagit fram en plattform för policy- och verksamhetsutveckling. Tanken är att plattformen ska fungera som en utgångspunkt och ett utvecklingsverktyg när ledningen i politik och förvaltning vill stärka det egna arbetet med mänskliga rättigheter.

Bestnr: 5506

Beställ eller ladda ner på skr.se/publikationer

Post: 118 82 Stockholm | **Besök:** Hornsgatan 20

Telefon: 08-452 70 00 | skr.se

**Sveriges
Kommuner
och Regioner**